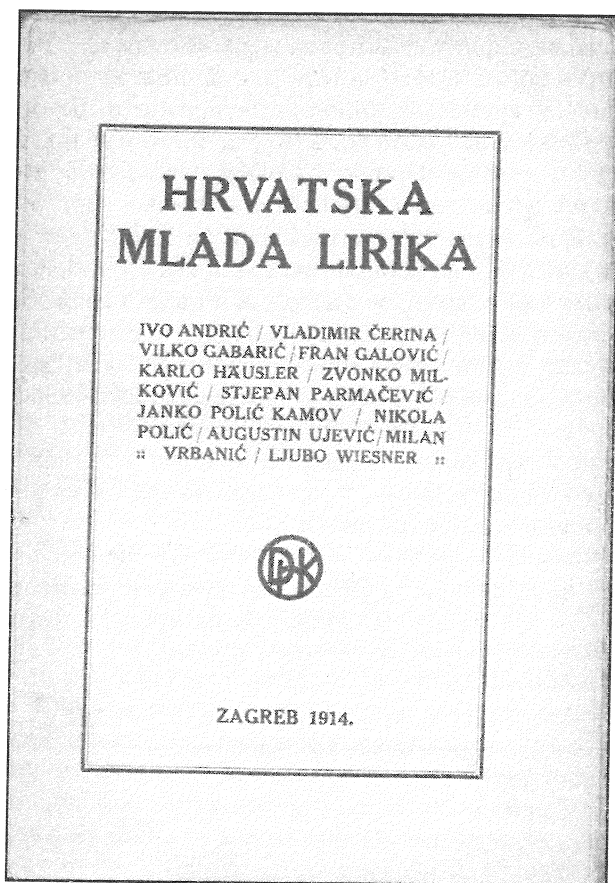

ИВО АНДРИЧ В ХЪРВАТСКА МЛАДА ЛИРИКА

Светлозар Игов (БАН, ПУ „Паисий Хилендарски“)

Проблемът за националната идентичност (самосъзнание, принадлежност) на първия балкански Нобелов лауреат Иво Андрич (1892–1975) е една от най-сложните задачи за неговите биографи и интерпретатори и нерядко се е превръщал в повод за проява на нездрави националистически страсти. Сложността на въпроса иде от босненския произход на Иво Андрич. Населението на Босна има общ славянски произход и език (дотолко-

ва, доколкото въобще може да се говори за етническа чистота и хомогенност). Но босненските славяни, които говорят един славянски език, имат различна верска принадлежност – част от тях са приели православно християнство и културноисторически принадлежат на византославянския православен религиозен и културен кръг (наречен от Рикардо Пикио *Slavia Orthodoxa*), друга част приемат католическата вяра и културно-исторически принадлежат (според същата, предложена от Пикио, класификация) към кръга на *Slavia Romana*. Трети (приема се, че това са някогашни богомили, богомилството е било в определен период официална държавна религия на средновековна Босна) приемат исляма. Така католическото население на Босна постепенно започва да гравитира в националното си самоопределение към хърватите, православно – към сърбите, а мюсюлманите да създават собствена национална идентичност като „мюсюлмани“ или „босненци“. Тенденцията към национално обособяване обаче в някои исторически периоди е била заменяна от тенденция към национално интегриране, националната дивергенция или конвергенция (според различни признаци – етнически произход, език, вяра, държавност) е част от самата социално-историческа динамика на човешките общности.

В епохата на славянските национални възраждания (втората половина на XVIII и първата половина на XIX век) конституирането на националното самосъзнание и култура е съпроводено и от идеи за славянската общност и взаимност от най-различен вид – чешкия филологически славизъм, полския романтичен месианизъм, руския панславизъм (като реакционна имперска идея) и руското славянофилство (като културна идеология). Една от най-значимите и интересни „славянски“ идеологии е хърватският „илиризм“, който дава името и на епохата на хърватското национално възраждане. „Илиризмът“ (като културна идеология на южнославянското езиково и културно единство) има дълбоки корени в хърватската културна и литературна традиция, особено (също както и чешкият филологически славизъм) в т. нар. „бароков славизъм“, една от чиито програмни книги е *Царството на славяните (Il regno degli Slavi, 1601)* на дубровчанина Мавро Орбини (Мавър Орбин), ползвана като исторически извор от нашия Паисий Хилендарски и от ред други южнославянски автори. Вдъхновен от идеята за славянската общност е хърватинът Юрай Крижанич (1618–1683), който пише в този дух труда си *Политика*¹ и иска да заинтригува със своите идеи руските власти, но е прокуден от тях в Сибир. Не по-радостна е и съдбата на хърватина Павао Ритер Витезович (1652–1713), който, вдъхновен от южнославянската идея, пише труда си *Serbia illustrata*, но възлага своите политически надежди за освобождение и обединение на южните славяни на Австрийския двор – идеите му обаче не намират добър прием във Виена, макар че по-късно се разгръщат в т. нар. „австрославизъм“, който – въпреки че намира отзвук дори във виенските дворцови и прави-

¹ Трудът на Крижанич *Политика (Politika)* е публикуван от Безсонов през 1859–1860 г. – Б. р.

телствени среди – никога не става официална политическа доктрина. Особено силен отзвук има сред балканските славяни книгата на Андрия Качич Миошич (1704–1760) *Приятен разговор на славянския народ (Разговор угодни народа словинскога, 1760)* – поетическа мистификация, която в духа на народните песни създава исторически „народни песни“ за ред личности и събития из историята на българи, хървати и сърби. Песните на Качич Миошич (особено тези с български сюжети – например песните за Орун и Ницефор, за Владимир и Косара) са станали основа на много нови литературни творби на южнославянски писатели, а в България има множество техни преписи, били са разпространявани и заедно с Паисиевата история. Вдъхновена от южнославянската идея е и книгата на сърбина Йован Раич (1726–1801) *История на разни славянски народи, най-вече на българи, хървати и сърби (История разних славянских народов, наипаче Болгар, Хорватов и Сербов, 1768, 1794)*.

В духа на тези и много други предшественици хърватското национално възраждане, наречено илиризъм, развива идеята за южнославянско езиково, литературно и културно единство, под знака на която се разгръща творчеството на най-видните хърватски илирийски книжовници – идеолога Людевит Гай и поетите Иван Мажуранич, Станко Враз и Петар Прерадович. Поетът Иван Мажуранич (1814–1890) пише най-забележителната си творба – хърватския национален епос, поемата *Смъртта на Смаил ага Ченгич* (1846), върху сюжет от борбата на черногорци с турците.

А най-значимият поет лирик и виден деец на Хърватския илиризъм е словенецът Станко Враз (1810–1851), който, вдъхновен от илирийските идеи, започва да пише не на родния си словенски, а на хърватски език (заради което е бил хулен от свои сънародници като „ренегат“).

Културната идеология на илиризма има и своите политически следствия в идеите на много хърватски, сръбски и български обществени и културни дейци за създаване на южнославянска и/или балканска федерация (конфедерация) – сред тях са Светозар Маркович, Любен Каравелов и Христо Ботев.

Както е известно, в резултат на Първата световна война, след разпадането на двете големи империи, в които векове живеят южните славяни: Хабсбургската и Османската, се създава независима държава на южните славяни – Обединеното кралство на сърби, хървати и словенци под скиптърна на сръбската кралска корона, а след Втората световна война – и социалистическата федерация Югославия под ръководството на комунистическия вожд Йосип Броз Тито. Въпреки началния ентузиазъм и надежди при създаването и на двете югославски държави те не успяват да решат националните въпроси и се разпадат: първата при нашествието на Хитлер през 1941 година, втората – след падането на Берлинската стена и краха на комунизма след 1989 година. Естествено за този политически разпад нямат никакви вина идеолозите и привържениците на илиризма и югославизма и техните идеи трябва да бъдат разглеждани в контекста на своето историческо време.

В този контекст трябва да бъде разглеждано и делото на Иво Андрич и други югославски писатели на ХХ век. А делото на Иво Андрич крие осо-

бена сложност от гледна точка на националната му културна идентичност.

В книгата за новородените на църквата „Свети Йоан Кръстител“ в Травник е записано, че на 9 октомври 1892 година се е родил син Иван от баща Антун Андрич и майка Катарина (римокатолици). И така – Иво (Иван) Андрич е по рождение босненски католик. След това Иво Андрич живее в Сараево и Вишеград. От 1903 година учи гимназия в Сараево, където прави първите си литературни опити и става един от участниците в тайната младежка националноосвободителна организация „Млада Босна“ (чийто член е и Гаврило Принцип, който през юни 1914 година убива в Сараево престолонаследника Франц Фердинанд, а това е поводът за започване на Първата световна война). През 1911 година Андрич публикува първата си творба (стихотворението *В здрача*) в сараевската „Босанска вила“.

През есента на 1912 година се записва да следва във Философския факултет на Загребския университет, продължава литературните си занимания и публикации и дружи с изтъкнати загребски творци и интелектуалци (Антун Густав Матош, Пиер Крижанич, Любо Визнер, Владимир Черина). През лятото на 1913 година се прехвърля да следва във Виена, а в началото на 1914 година продължава следването си в Ягелонския университет в Краков. През това време сътрудничи на загребските издания „Вихор“, „Хърватски покрет“, „Книжевни покрет“, „Савременик“, „Хърватска рийеч“. През юни 1914 година в Загреб излиза като издание на Дружеството на хърватските книжовници антологията *Хърватска млада лирика*, в която на първо място е представен Иво Андрич.

На 17 юли 1914 година, вече след започването на войната, Андрич през Триест пристига в Сплит, където на 29 юли е арестуван от австро-унгарската полиция като участник в националноосвободителното движение и прекарва военните години в затвор и изгнание до помилването си през юли 1917 година. През есента е мобилизиран, но поради заболяване влиза в болница, където дочаква и обявената обща амнистия.

В началото на 1918 година започва да издава в Загреб заедно с Бранко Машич, Нико Бартулович и Владимир Чорович списание „Книжевни юг“, където публикува най-често през следващите две години, сътрудничейки и на други загребски издания като „Хърватска нива“, „Омладина“, „Югославска жена“ и др.

От 1920 година Андрич започва да печата все по-често и предимно в белградската литературна периодика, най-вече в „Сръбски книжевни гласник“, премества се да живее в Белград и постъпва на служба в Министерството на външните работи. От 1921 година пребивава като растящ в йерархията дипломат в различни европейски страни (Ватикана, Румъния, Италия, Австрия, Франция, Швейцария, Испания, Германия).

Междувременно през 1918 година като издание на „Книжевни юг“ в Загреб и с предговор от Нико Бартулович излиза първата книга на Иво Андрич – *Ex Ponto*, лирико-медитативна проза. В Загреб през 1920 година излиза и втората му поетическа книга *Безпокойства (Немири)* – стихотворения в проза.

През 1920 година излиза и третата книга на Иво Андрич, но вече белетристична проза – повествувателният триптих *Пътят на Алия Джержезел*, обозначена жанрово като „разказ“ („приповетка“). Това е не само първата прозаическа книга на Андрич, но и първата му книга, издадена в Белград. И следващите си три книги до Втората световна война Андрич ще издаде в Белград, и трите носят заглавие *Разкази* (1924, 1931, 1936).

Както се вижда, с ранното си поетическо творчество Иво Андрич се вписва в хърватската литература, дори като едно от водещите имена на нейната Модерна. Преходът към прозата, където той ще се утвърди като класик, е свързан и с преминаването му към белградския литературен кръг и сръбската литература. Именно като сръбски писател Иво Андрич достига и до най-високо световно признание.

Тук обаче е твърде важно да се отбележи, че и като сръбски писател Иво Андрич запазва своята – характерна и за ранния му хърватски период – югославистична ориентация. Преди всичко той остава верен на своята родна Босна и нейната мултикултурна среда, в еднаква степен е писател на босненските католици, православни и мюсюлмани. Не само пише за, но се чувства наследник и на традициите на великия черногорски поет Петар Петрович Негош (1813–1851) – не само защото Негош е класик и на сръбската литература, а защото това е и „илирийска“ традиция (да си спомним поемата на хърватина Иван Мажуранич). А поради предпочитанията му към „турското време“ на Балканите са го наричали и „най-големия турски писател“, което не е само шега. В известен смисъл е най-точно да наречем Иво Андрич „балкански писател“, за което писах в студията *Иво Андрич като художествен философ на балканското историческо битие*, поместена като предговор към третото българско издание на *Прокълнатият двор* (изд. „Балкани“, 2001).

Изтъквайки „балканската репрезентативност“ на творчеството на Иво Андрич (в своите есета и фрагменти Андрич впрочем използва израза „нашите хора“ не в тесен етнически смисъл, а в смисъл на „балканци“), съвсем не искам да му отнема литературноисторическото място като класик на сръбската литература, а само да подчертая универсалния хуманистичен смисъл на творчеството му и общобалканското му културно значение и културна репрезентативност.

В този аспект заслужава литературоведско внимание и принадлежността на ранното му поетическо творчество към хърватската литература.

Най-значимият документ за това литературноисторическо присъствие в хърватската Модерна през второто десетилетие на XX век е участието му в антологията *Млада хърватска лирика* (*Hrvatska mlada lirika*), излязла през юни 1914 година в Загреб. В тази антология на първо място е представен с шест стихотворения Иво Андрич, а след него с лирически цикли са представени и поетите Владимир Черина, Вилко Габарич, Фран Галович, Карло Хауслер, Звонко Милкович, Степан Пармачевич, Янко Полич-Камов, Никола Полич, Аугустин Уйевич, Милан Върбанич и Любо Визнер.

Двама от тези поети вече не били сред живите: Янко Полич-Камов –

„първият футурист в Югославия и верлибрисът преди Милан Чурчин и всички други“, „умрял в анархистичната Барселона като бохем и босяк след до лудост бесен живот, 24-годишен“ (както е отбелязано в придружителния портрет), и Милан Върбанич, „умрял в началото на 1913 година, на 29 години, оставяйки само два цикъла символистични стихотворения“. (Югославистичната ориентация на младата хърватска Модерна тук личи в разбирането на хърватската литература като част от една югославска литература.)

Съставителят на антологията Любо Визнер в краткия увод към нея излага своите съставителски принципи, като нарича книгата „не антология, а преглед на най-младата хърватска лирика“. Визнер изтъква важното значение на двама от предходниците на включените в книгата най-млади – Владимир Видрич (1875–1909) и Антун Густав Матош (1873–1914). Тук трябва да се отбележи, че по време на следването си в Загреб Андрич се сприятелява с големия поет, разказвач, есеист и критик Матош, но приятелството им е твърде кратко – Матош умира през март 1914 година и Андрич произнася вълнуващо слово в негова памет на мемориална вечер във Виена (отпечатано в загребския „Вихор“). Тук е мястото да се отбележи и едно друго важно приятелство на младия Андрич – с големия хърватски писател Иво Войнович (1857–1929), по това време вече „жив класик“ (с когото е другарувал и нашият Пенчо Славейков). Войнович го посещава през декември 1917 година в болницата и след това записва в дневника си за „малкия Иво Андрич“: „Каква благородна и изтънчена поетическа душа!“

След изтъкването на значението на модерните предходници Видрич и Матош Любо Визнер отбелязва в предговора, че най-младото поколение хърватски поети, включени в антологията, не са свързани в някаква обща школа или направление, а единствено от една изразявана по различен лирически начин съвременна чувствителност.

С днешна дата искам да отбележа, че без да има манифестен характер, антологията *Млада хърватска лирика* – и като избор на автори и творби, и като очертаване на художествени тенденции, представя етапна книга на модерната хърватска литература, репрезентативна за поетическото движение през второто десетилетие на XX век. Голяма част от включените в нея поети се развиват в последвалия следвоенен период като видни хърватски писатели, сред които особено трябва да се открие името на Тин Уйевич – най-значимия лирик на хърватския XX век.

Макар че – особено на фона на последвалото му литературно развитие – младежката лирика на Иво Андрич не изглежда особено зряла и звучи донейде старомодно анахронично (самият Андрич в разговор с мен през 1968 година се отнесе доста пренебрежително към младежките си работи), тя придобива по-богат смисъл в контекста на последвалите му две лирически книги, а може да бъде четена и като концептуален и поетологичен ключ към по-късното му творчество (за което впрочем съм писал в монографията си за писателя).

По-долу, в мой – и едва ли много добър – превод са дадени шестте стихотворения на Андрич от *Млада хърватска лирика*, чието оригинално

издание е една от най-ценните книги в библиотеката ми.

В края на антологията *Млада хърватска лирика* включените в нея дванадесет поети са представени с кратки критико-биографични портретни медальони (единствено Аугустин (Тин) Уйевич е написал сам портрета си, обозначен като „автобиография“).

Ето краткия портрет на Иво Андрич:

IVO ANDRIĆ. Najčudesniji Sarajlija: bez i najmanjeg turskog atavizma: nježan, bijel i bolnotanko mirisave duše kao oni bijeli njegovi cvjetovi što zare slatku tugu njegovih ženstveno čežnjivih snova. Odviše bez energije, da bi pisao duge članke. Kratak kao prolaznost avanturističke ljubavi. Princ bez dvorca, paževa i princeze. Zimi se nadiše kavanskog zraka, da bi se u proljeće liječio dahovima razbujalih livada. Nesretan kao svi artisti. Ambiciozan. Osjetljiv. Ukratko: ima budućnost.

„Най-чудесен сараевчанин: без ни най-малко турски атавизъм: нежен, бял и с болезнено изтънчена ароматна душа като онези негови бели цветове, които озаряват сладката тъга на неговите женствено бленуващи сънища. Прекалено без енергия, за да пише дълги неща. Кратък като преходността на авантюристична любов. Принц без дворец, пажове и принцеса. През зимата се надива с кафански въздух, за да се лекува през пролетта с дъха на избуялите ливади. Нещастен като всички артисти. Амбициозен. Чувствителен. Накратко: има бъдеще.“

Тази великолепна портретна скица ни казва много и за младия Андрич, и за неговото ранно поетическо творчество. Тя ни показва и колко много се е променил Андрич като писател в зрелите си години в сравнение с младостта. Ранният Андрич е изглеждал „прекалено без енергия, за да пише дълги неща“. Ако приемем, че това е пророчество – то не се сбъдва, защото зрелият Андрич има достатъчно енергия, за да създаде голямо по обем повестувателно творчество, и се прославя най-вече с „дълги неща“ – романите.

Но затова пък другото пророчество – „има бъдеще“ – се сбъдва, и то по начин, който не е постигал никой друг писател от Балканите преди него: младият, двайсет и две годишен по времето, когато е писан портретът, хърватски поет става първият южнославянски и балкански Нобелов лауреат.